

ПЕТЕШЕНКОВА М. Ю.,

аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.951 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.20>**ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

В статті з'ясувано сутність поняття зловживання процесуальними правами, визначено правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійснено аналіз правових засад протидії зловживання процесуальними правами та виокремлено окремі положення щодо стану його покращення.

З'ясовано, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення.

Юридичний склад порушення, яке кваліфікується як зловживання процесуальним правом встановлює суд, наслідком чого може бути застосування заходів процесуального примусу, передбачених відповідними нормами КАС України та ЦПК України, в першу чергу це штраф. Виявлено, що за відсутності формальних ознак порушення конкретних положень КАС України та ЦПК України метою зловживання процесуальними правами є отримання певної вигоди, більшої, ніж за умови їх добросовісного використання, а наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб.

У випадку реалізації дискреційних повноважень суду щодо визначення діяння учасника судового процесу як зловживання процесуальними правами суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: адміністративний процес, цивільний процес, адміністративне судочинство, цивільне судочинство, судовий процес, зловживання процесуальними правами, відповідальність учасників судового процесу.

Peteshenkova M. Yu. Legal nature of abuse of procedural rights in administrative and civil judiciary

The article clarifies the essence of the concept of abuse of procedural rights, defines the legal nature of abuse of procedural rights in administrative and civil

proceedings, analyzes the legal foundations of countering the abuse of procedural rights and singles out certain provisions regarding the state of its improvement.

It has been found that the abuse of procedural rights as a category of administrative procedural law is essentially an activity of the participants in the court process aimed at prolonging the court process and carrying out other actions that violate the principles of administrative justice. Forms (types) of abuse of procedural rights are clearly established in procedural legislation, including the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine. It is established that a judge (collegium of judges) within the limits of his discretionary powers can recognize other actions of the participants in the judicial process, except those enshrined in the legislation as an abuse of procedural rights, if such actions are carried out intentionally, the conditions and procedure for their implementation are not provided for by the legislation, aimed at unreasonably delaying the judicial process process and creation of obstacles in the activity of the court on consideration of a specific case, therefore, the legal basis for the application of responsibility for their commission can be not only the norm (norms) of procedural legislation, but also a court decision.

The court establishes the legal composition of a violation that qualifies as an abuse of procedural law, which may result in the application of procedural coercion measures provided for by the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, primarily a fine. It was revealed that in the absence of formal signs of violation of specific provisions of the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, the purpose of abusing procedural rights is to obtain a certain benefit, greater than if they were used in good faith, and the consequences are harming the public or personal interests of other persons.

In the case of exercise of the discretionary powers of the court regarding the determination of the action of a participant in the judicial process as an abuse of procedural rights, the court cannot go beyond the sanction of the article, which provides for the application of measures of responsibility for the abuse of procedural rights.

Key words: *administrative process, civil process, administrative proceedings, civil proceedings, court proceedings, abuse of procedural rights, responsibility of participants in court proceedings.*

Постановка проблеми. Практика застосування процесуального законодавства судами різної юрисдикції з кожним роком збільшується, ускладнюється та формує нові алгоритми дій учасників розгляду правових спорів. Кількість випадків зловживання процесуальними правами та застосування заходів примусу до учасників судового процесу під час розгляду як приватних так публічних спорів залишається досить високою. Негативні наслідки вчинення таких протиправних дій учасниками судового процесу опосередковано відбиваються на строках проведення судового розгляду справ, що призводить, зокрема, до відкладення їх розгляду, застосуванні заходів процесуального примусу тощо.

Відсутність сталого розуміння категорії зловживання процесуальними правами та його кваліфікуючих ознак призводить до низького рівня застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) та Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), що передбачають заходи процесуального впливу щодо недобросовісних учасників судового процесу. Прийняття змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках сформували засади сучасного механізму запобігання, протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та їх припинення, проте правозастосовна практика продовжує виявляти значне коло прогалин законодавства у цій сфері та демонструє різне застосування судами норм КАС України та ЦПК України під час протидії такому зловживанню.

У зв'язку з цим, на досягнення мети дослідження в межах даної наукової статті ми ставимо та плануємо до виконання **такі завдання**: з'ясувати сутність поняття зловживання процесуальними правами, визначити правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійснити аналіз правових засад протидії зловживання процесуальними правами та виокремити окремі положення щодо стану його покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зловживання процесуальними правами вивчалася фахівцями з різних галузей права, а саме такими як: І.Г. Андрущенко, О.М. Барміна, Н.В. Басалюк, М.А. Боловнев, В.Л. Грибанов, Р.А. Калюжний, Д.А. Козачук, А.Я. Курбатов, Р.Д. Ляшенко, В.Ю. Поліщук, В.П. Таркін, О.С. Фонова, Т.С. Яценко та іншими. Проте сутність зловживання процесуальними правами як категорії адміністративного процесу досліджено недостатньо, і в більшій мірі до судової реформи 2016 року.

Виклад основних положень. З часу внесення змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках, що сформували сучасний механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами існує нагальна необхідність дослідження сучасних механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, узагальнення напрацьованої судової практики застосування відповідних норм, виявлення недоліків, розробки пропозицій з їх усунення.

Новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1]. Цим законом КАС України та ЦПК України було доповнено наступними нормами, що утворюють базові засади запобігання, припинення та протидії зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу: 1) п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС та п.11 ч. 3 ст. 2 ЦПК визначають одним з принципів судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 44 ЦПК та 45 КАС «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» визначають перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139 КАС передбачає можливість суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст.ст. 148 ЦПК та КАСУ визначають, право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок застосування таких заходів [2; 3].

Наступним етапом правового регулювання протидії зловживанню процесуальними правами стало прийняття Верховною Радою України 15 січня 2020 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [4]. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що однією з цілей його розробки стало удосконалення низки норм з метою недопущення зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами та оптимізації процедури розгляду справ [5]. Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «цим законом передбачаються норми, якими нівелюється можливість зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами, зокрема, спрощується порядок розгляду відводів судді у разі подання такого відводу напередодні або в день засідання; вилучаються деякі види забезпечення позову, натомість, забороняється вжиття заходів забезпечення позову, які мають своїм наслідком припинення, відкладення чи зупинення конкурсу, аукціону, торгів, тендера чи інших публічних процедур, які проводяться від імені держави (державного органу), територіальної громади (органу місцевого самоврядування) або за участю призначеного державним органом суб'єкта у складі комісії, що проводить конкурс, аукціон, торги, тендер чи іншу

публічну процедуру; визначається, що у разі оскарження ухвал суду про відмову у прийнятті або повернення зустрічного позову, про відмову у прийнятті або повернення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, ухвал про зупинення провадження у справі, які подані з пропуском строку на їх оскарження, до апеляційної та касаційної інстанцій направляються матеріали оскарження (що значно зменшить строк розгляду таких справ по суті заявлених вимог)» [6].

В той же час слід засвідчити, що поняття «зловживання процесуальними правами» не закріплено в КАС України, у зв'язку із цим Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в рішенні №814/218/14 від 13.03.2019 року висловив свою позицію стосовно такого поняття і визначив його як «форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспіврозмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкодження діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду та вирішення спорів, необґрунтованого перевантаження роботи суду» [7]. Однак слід зауважити, що чітких критеріїв зловживання процесуальними правами ні в адміністративному ні цивільному судовому процесі не визначено, це є предметом наукового дослідження, яке базується на практиці діяльності відповідних судів.

Поліщук В.Ю. досліджуючи на монографічному рівні механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві приходять до висновку, «що Україна, з урахуванням змін до КАС України 2017 та 2020 років, має наразі найвищий ступінь деталізації механізму запобігання зловживанню процесуальними правами у адміністративному судочинстві за рахунок визначення: 1) принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; 2) встановлення переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; 3) можливості суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) надання повноважень адміністративним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу. Існуючі прогалини законодавства у цій сфері поступово компенсуються рішеннями українських судів, що уточнюють застосування зазначених положень» [8, с. 150]. На його думку «до основних заходів механізму протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві віднесено: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистичну звітність про факти зловживань та застосовні заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами» [8, с.152]. Аналіз різних наукових концепцій дає можливість виокремити такі ознаки зловживання процесуальними правами як категорії процесуального права: 1) може здійснюватися лише учасником судового процесу, а саме стороною у справі; 2) діяльність спрямована на отримання додаткових можливостей для затягування судового процесу, порушення процесуальних строків, зменшення ймовірності зібрання та оцінки доказів у справі, створення інших перешкод судовому розгляду справи; 3) діяльність, яка здійснюється всупереч нормам закону; 4) здійснюється всупереч принципом адміністративного судочинства; 6) відсутність формальних ознак порушення конкретних положень КАС України; 5) факт зловживання процесуальним правом встановлюється адміністративним судом; 6) формами зловживання процесуальними правами є процесуальне правопорушення та шкідлива поведінка, щодо якої відсутні каральні норми; 7) зловживання процесуальними правами реалізується у відповідних процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах; 8) наслідком виявлення факту зловживання

процесуальними правами та його ідентифікації у адміністративному процесі є застосування судом заходів процесуального примусу, передбачених ст. 144-149 КАС України. Перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами нормативно закріплено в статті 44 ЦПК та 45 КАСУ «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», до них віднесено: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами, суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом. Статтею 148 ЦПК та 149 КАСУ «Штраф» передбачено, що у випадку «зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках». Також у випадку неодноразового зловживання процесуальними правами суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Аналіз законодавчо закріплених видів (форм) зловживання процесуальними правами в ЦПК та КАСУ вказує на те, що цей перелік є вичерпним, в той же час судова практика Верховного Суду, яку слід віднести до актів тлумачення законодавства вказує, що судом можуть бути визначені і інші форми зловживання процесуальними правами та відповідно застосовані санкції до учасників судового процесу. Про віднесення судових рішень до актів тлумачення наводились аргументи різними дослідниками. Палешник С.І. виокремлює ознаки віднесення судового рішення до форми тлумачення норм права: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів тлумачення; 2) суб'єктами такого тлумачення є судді будь-якого судового органу; 3) воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і під час розгляду справи в касаційному порядку або при поясненні норм права у постановках пленумів, чи під час офіційного тлумачення у порядку конституційного провадження; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими як для необмеженої кількості випадків (нормативне тлумачення), так лише для конкретного судового спору (казуальне тлумачення); 5) його результати містяться у мотивувальній частині судових рішень, актів судів апеляційної та касаційної інстанції, постанов пленумів вищих судових інстанцій [9, с. 75]. Судове тлумачення норм права відноситься до казуального тлумачення норм права, тобто роз'яснення дійсного змісту норми права, яке має обов'язкове значення лише для конкретного випадку і стосовно осіб, які мають до нього певне відношення (щодо інших випадків і осіб казуальне тлумачення значення не має). Переважно акт казуального тлумачення є складовою правозастосовочого акта, яким вирішується конкретна юридична справа [10, с. 25].

В підсумку слід зазначити, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними

правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення.

Юридичний склад порушення, яке кваліфікується як зловживання процесуальним правом встановлює суд, наслідком чого може бути застосування заходів процесуального примусу, передбачених відповідними нормами КАС України та ЦПК України, в першу чергу це штраф. Виявлено, що за відсутності формальних ознак порушення конкретних положень КАС України та ЦПК України метою зловживання процесуальними правами є отримання певної вигоди, більшої, ніж за умови їх добросовісного використання, а наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб.

У випадку реалізації дискреційних повноважень суду щодо визначення діяння учасника судового процесу як зловживання процесуальними правами суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст.436.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 29. ст.194.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку». 2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63791 (дата звернення 03.03.2023).
6. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 2. С. 112–119.
7. Рішення №814/218/14 Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_13_03_2019_roku_u_spravi_814_218_14 (дата звернення 03.03.2023).
8. Поліщук В.Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. Т. 1. 147–152.
9. Палешник С.І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина I. Том 1. 2013. С. 73–76.
10. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 336 с.

